

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁRAK.*

Előadásomban az egyetemi könyvtárak három problémakörével kívánok foglalkozni, és pedig: az egyetemi könyvtárak szervezeti kérdéseivel, az egyetemi könyvtárakkal mint a felsőoktatás segédeszközeivel és végül azoknak jelenlegi speciális problémáival, úgymint a helyszűkével, orvostudományi állományuk csekély igénybevételével és anyagi helyzetükkel.

Egyetemi könyvtáraink — mint szervezeti és ügyviteli szabályzataik alapján megállapítható — szervezeti tekintetben egymástól lényegesen különböznek. És pedig úgy a könyvtáraknak az egyetemi hatóságokhoz való viszonyát, mint pedig saját szerveik jogát illetőleg. Csupán a leglényegesebbre kívánok rámutatni, midőn megemlítem, hogy míg a budapesti és szegedi egyetemi könyvtárnál az igazgató a könyvtár összes ügyeit vezeti, addig a pécsi egyetemi könyvtár ügyeinek intézése az igazgató, a könyvtárbizottság, a rektor és a tanács feladata és az igazgatóra kizárólag csak a könyvtári hivatal ügyeinek intézése bízatik; a debreceni könyvtár igazgatásának és működésének irányítására pedig a könyvtárbizottság hivatott. Szembetűnő eltérés mutatkozik továbbá a könyvtárbizottságok tekintetében is. Míg a budapesti egyetemen a könyvtárbizottságnak a professzorokkal egyenjogú tagja a könyvtárigazgató is, addig vidéki egyetemi könyvtárainknál az igazgató szavazati joggal nem bír, sőt Debrecenben a könyvtárigazgatónak, mint szakértőnek a helyzete is kétségessé válik azáltal, hogy a szabályzat értelmében a könyvtárbizottság elnöke a könyvtárbizottságba más szakértőt is meghívhat. További lényeges eltérés, hogy a

* Szerzőnek az Országos Felsőoktatási Kongresszus általános szakosztályában 1936. december 11-én tartott előadása.

budapesti egyetemi könyvtári bizottság szinte kizárólag ellenőrző szerepet tölt be, viszont a vidéki egyetemi könyvtáraknál e bizottságok hatósági jogokat gyakorolnak: a könyvtárbizottság gondoskodik a könyvtár gyarapításáról, ez rendeli meg a könyveket és az összes szükséges segédeszközöket. Végül lényeges eltérést tapasztalunk a könyvtár fenntartására és fejlesztésére szolgáló anyagi eszközök feletti rendelkezés tekintetében is, mert míg a budapesti egyetemi könyvtárnál szervezeti szabályzata alapján is, de még inkább a gyakorlatban tekintélyes összeg áll az igazgató szabad rendelkezésére, addig a többi egyetemi könyvtárnál efelett majdnem teljes egészében a karok, illetve a tanszékek rendelkeznek.

Bár a gyakorlatban az ügyviteli és szervezeti szabályzatnak nem minden rendelkezése valósul meg, a mindennapi élet az ő parancsoló szükségleteivel azokat ismételten áttöri, mégis a szabályok és a gyakorlat alapján is a vidéki egyetemi könyvtárak igazgatói nem önálló vezetői a könyvtárnak, hanem csupán egyetemi hatóságaik utasításainak és rendelkezéseinek végrehajtói.

A debreceni és pécsi egyetemi könyvtárak szervezetének 1922-ben, illetőleg 1927-ben történt illetén megállapítása annál szembetűnőbb, mert éles ellentétben áll — mint arra rámutatni szerencsém volt — a budapesti egyetemi könyvtárban, de még inkább a külföldön kialakult felfogással és gyakorlattal. Hasonló a helyzet a szegedi egyetemi könyvtárnál is.

Lesznek, akik e szervezeti kialakulásnak indító okait abban fogják keresni, hogy míg a budapesti egyetemi könyvtár országos jellegű, addig a vidéki egyetemi könyvtárak kizárólag csak az egyetemi oktatás szolgálatára rendeltettek.

Ez indokolás azonban nem helytálló, mivel vidéki egyetemi könyvtárainknak egyúttal mint körzeti közkönyvtáraknak is hivatásuk van. Miniszteri rendelet értelmében az ügyészégi kötelempéldányok őket illetik és ezek megőrzése az ő kötelességük. De ezenfelül is vidéki közkönyvtáraink szegénysége következtében az egyetemi könyvtáraknak is vidéki közkönyvtári szerepet kell vállalniok.

Szervezetük sajátos vonásainak magyarázatát inkább abban kell keresnünk, hogy szervezésükkor e könyvtárak még jelentékenyebb állománnyal nem bírtak, továbbá, hogy az újonnan léte-

sült egyetemeken szemináriumi és intézeti könyvtárak abban az időben még nem alakultak ki és így az egyes tanszékek könyvszükségeiket az egyetemi könyvtár révén kívánták biztosítani. Végül — de talán nem legkisebb mértékben — az az aggodalom is hozzájárult szervezetük sajátos vonásainak kialakításához, hogy szakképzett könyvtárosaink csekély létszáma mellett vidéki egyetemeinknek nem lesz módjukban könyvtáraik élére megfelelő vezetőt állítani.

Az utolsó évtized azonban mindezek tekintetében lényeges változást hozott: vidéki egyetemi könyvtáraink könyvállománya tekintélyesen megnövekedett, általában a 200.000 kötet felé közeledik, igazgatásuk szakképzett tisztviselők kezébe került, tanszékeiknek pedig saját könyvtárai is megalakultak és a viszonyokhoz képest megfelelő ellátásban is részesülnek. E változott viszonyok szükségessé teszik, hogy a vidéki egyetemi könyvtárak szervezete és ügyvitele e változott viszonyokhoz alkalmaztassék. De szükséges ez még a budapesti egyetemi könyvtárnál is, melynek 35 évvel ezelőtt alkotott szabályzata a mai idők követelményének nem felel meg és amelynek számos intézkedését a gyakorlat már megdöntötte. Mindezekon kívül aktuálissá teszi e kérdést az is, hogy a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának új szervezeti és ügyviteli szabályzata most van tárgyalás alatt.

Egyetemi könyvtáraink szervezetének és ügyviteli szabályzatainak módosításánál felvetődhetik az a gondolat, vajjon nem volna-e kívánatos e kérdésnek az a megoldása, amelyet Németországban, Franciaországban és Olaszországban találunk, ahol az egyetemi könyvtárak igazgatási tekintetben közvetlenül a minisztériumnak, illetve a könyvtárak főfelügyelőségének rendeltettek alá.

Az említett államokban ezt indokolja azok egész államigazgatási rendszere és azok szellemének ez meg is felel. Nálunk viszont, ahol az önkormányzati igazgatás államéletünknek fontos tényezője, ez nem látszik megokoltnak. Éspedig annál kevésbbé, mert tudományos gyűjteményeinknél az önkormányzati igazgatás megvalósítása éppen a mult évtized nagy eredménye. Az 1922. évi gyűjtemény-egyetemi törvény helyezte nemzeti nagy közgyűjteményeink igazgatását az önkormányzati

elv alapjára, azon tapasztalatból kiindulva, hogy ez a tudományos intézetek igazgatására sokkal alkalmasabb, mint a tisztán bürokratikus, miniszteriális adminisztráció. Az önkormányzati igazgatás ugyanis az egyéni kezdeményezésre, amelynek oly fontos szerepe van a gyűjtemények életében, serkentőleg hat. S hogy az önkormányzati elv alkalmazásához fűzött remények tényleg beváltak, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Gyűjteményegyetemnek Nemzeti Múzeummá történt átszervezése 1934-ben az önkormányzati elvet teljes egészében fenntartotta. Indokolatlan ellentmondása volna kultúrpolitikánknak, ha ugyanakkor, midőn a tudományegyetemeken kívül álló Nemzeti Múzeum igazgatásába, mint szakértőket egyetemi professzorokat bevon, ugyanakkor a legfontosabb egyetemi intézetek egyikének, az egyetemi könyvtárnak igazgatásánál a professzorok közreműködéséről lemondana. Az egyetemi könyvtárak szervezeti kérdései tehát az autonóm egyetemen belül oldandók meg. Ez nem jelenti azonban azt, mintha szervezetük megállapításánál kizárólag az autonómigazgatás érdekei lennének irányadók. Emellett meg kell találni a módját annak, hogy a könyvtári szakérdekek teljes mértékben érvényesülhessenek. Az előbbi az egyetem legfőbb hatósága, a tanács jogkörének fenntartását kívánja, mely mellett mint a könyvtárat ellenőrző szerv működik a könyvtárbizottság. A könyvtárbizottságnak legmegfelelőbb összetétele az, ha benne a tanáccsal való közvetlen kapcsolat érdekében tanácsstagok is helyet foglalnak; viszont a könyvtári élet eleven kapcsolatai azt kívánják, hogy legyenek benne állandó tanárstagok is. Mellettük mint teljesen egyenjogú tagnak helyet kell foglalni a könyvtár igazgatójának is, aki hivatott a könyvtárbizottság összehívásának kezdeményezésére és tárgysorozatának megállapítására. A könyvtári szakszemponatok érvényesülése érdekében áll, hogy a könyvtárigazgató tényleg felelős vezetője legyen a könyvtárnak, s ugyanezért őt illesse meg a kezdeményezés joga. A könyvtár fejlesztésére szolgáló anyagi eszközök feletti rendelkezésre csakis ő lehet jogosult teljes felelősség mellett és végül a könyvtár összes alkalmazottai felett elsőfokon a fegyelmi hatalmat neki kell gyakorolnia. A tapasztalat teljesen igazolta a németek egyik legkiválóbb könyvtári szaktekintélyének, MILKAUNAK megállapítását, hogy erőteljesebb könyvtári élet csakis ott fejlődött ki, hol

a kezdeményezés és a felelősség a könyvtár vezető tisztviselőjének kezében összpontosul.

Ily igazgatási szervezet mellett is még megoldásra váró feladat az egyetemi könyvtáraknak a felsőoktatás munkakörébe való intenzívebb bekapcsolása. Az egyetemen képviselt tudományszakok nagy száma mellett sem a tanács, sem pedig a könyvtárbizottság nem lehet hivatott e feladat megoldására, s ezt az egyetemi könyvtáraknak a szemináriumi és intézeti könyvtárakkal való kooperációja révén lehet megoldani. E kooperációnak pedig személyinek és tárgyinak kell lennie. A személyi kooperáción azt értem, hogy azok, akik kari, vagy professzori megbízás alapján az intézetek és szemináriumok könyvtárait kezelik, az illetékes egyetemi könyvtárban rövid gyakorlati kiképzést nyerjenek. Ezáltal biztosíthatnák az említett könyvtárak szakszerű kezelése, amire éppen állományuk megnövekedése miatt mindinkább szükség volna; de előnyt jelentene ez az egyetemi könyvtárakra nézve is, mert azon személyes kapcsolat révén, mely így köztük és az egyetem többi szakkönyvtárai között kialakulna, lehetőség nyílnék arra, hogy egyetemi könyvtáraink gyarapítása az egyetemeken képviselt összes tudományszakok szükségleteire való tekintettel történhetnék. Egyetemi könyvtáraink személyzetének csekély létszáma mellett nem lehetséges ugyanis, hogy az összes tudományszakok egy-egy szakosztályával az egyetemi könyvtárakban képviselve legyenek. E hiány pótlásáról és így a könyvtárnak a felsőoktatás szükségletei irányában való fejlesztéséről az említett módon lehetne gondoskodni.

Az egyetemi könyvtárak és az intézeti és szemináriumi könyvtárak közötti tárgyi kooperáción egyrészt az utóbbiak könyvvállományának az egyetemi könyvtárban való nyilvántartását, másrészt beszerzéseik összehangolását értjük. Ennek megoldására külföldön, és pedig Olaszországban, Németországban és Svájcban egy félszázad óta, továbbá újabbként Amerikában a legkülönbözőbb példákat láthatjuk. A kooperáció két lehetőségének egyike az, midőn a szemináriumi és intézeti könyvtárak könyvvállományának teljes címanyaga az egyetemi könyvtárban is nyilvántartatik, másika, midőn beszerzéseiket elvi szempontok szerint határolják el. Az első, mely

miniszteri rendelettel a berlini és bonni egyetemi könyvtárakban, majd 1920-ban Bázélben került kivitelre, a vele kapcsolatos nagy költségek és rendkívüli munkatöbblet miatt nem ajánlatos. Berlinben, Bonnban be is szüntették, Bázélben maradt egyedül életben. A gyűjtési körök elvi elhatárolása például oly formában, hogy az alapvető irodalom (úgy mint folyóiratok, gyűjteményes munkák és a monografikus munkák) az egyetemi könyvtár, viszont a tanulmányi irodalom a szemináriumi könyvtárak gyűjtési körébe tartozik, éppen a könyveknek sok esetben pontosan meg nem állapítható jellege miatt a valóságba nem ültethető át, éppen ezért nem biztosítja a kitűzött cél elérését.

Mindkét rendszernek együttes alkalmazása volna kívánatos és pedig a szemináriumok és intézetek kötelessége lenne, hogy összes új szerzeményeiket az egyetemi könyvtárnak bejelentésük és bejelentéseik alapján ott ezekről egy egységes címjegyzék állítatnák fel, amire példát látunk Németországon kívül Svájcban, Hollandiában és Amerikában is. Az új beszerzésekre nézve pedig — főleg amennyiben külföldi folyóiratokról, gyűjteményes munkákról, vagy drága önálló művekről van szó — minden egyes esetben külön kellene az intézeti könyvtáraknak az egyetemi könyvtárral megállapodniok. A kooperációnak ezen formájával egy-egy egyetem összes könyv- és folyóiratbeszerzése racionalizáltatnék, vagyis az egyetemnek mint egységes egésznek, tudományos irodalmi szükségletére szolgáló anyagi eszközök felhasználása legcélszerűbbé és leggazdaságosabbá válnék. Minthogy azonban a szemináriumi és intézeti könyvtárak elvileg csakis a professzoroknak és a hallgatóság egy-egy részének állanak rendelkezésére, a racionalizálással kapcsolatos előnyök csak abban az esetben válnának a tudományos kutatásnak is tényleges hasznára, ha a szemináriumi és intézeti könyvek az egyetemi könyvtárak helyiségeiben való használatra rövid időre kikölcsönöztetnének.

Az egyetemi könyvtárakkal foglalkozván, nem hagyhatom említés nélkül az említett általános elvi kérdések mellett a jelenleg aktuális éppoly fontos egyéb problémákat is.

Ezek egyike a helyszűke, mely az egészen új és modern épületben elhelyezett debreceni egyetemi könyvtárt nem tekintve,

összes egyetemi könyvtárainknak súlyos gondja. Míg azonban a helyszűke Budapesten nagyrészen a 300 éves mult természetes következménye, addig Pécsen, de főleg Szegeden abból a lázas gyűjtési tevékenységből ered, amely minden új alapítású könyvtárt jellemez. Mai viszonyaink nem alkalmasak arra, hogy e kérdés legradikálisabb megoldásával, új könyvtárépületek emelésével foglalkozunk. Ugyancsak feleslegesnek tartom — közismert voltánál fogva — e kérdés technikai megoldásának ismertetését. Legyen szabad azonban eredeti és célravezető volta miatt egy megoldási módra kitérnem. Ez BONAZZITÓL, a római Vittorio Emanuele-könyvtár igazgatójától ered, aki a könyveket a raktárban évszám szerint csoportosítva helyezi el és ezzel megtalálta a legegyszerűbb módját annak, hogy a tudományos könyvtárakat oly súlyosan terhelő holt, vagyis tudományos szempontból elavult anyag a raktárból könnyen kiválasztassék és máshol helyeztessék el s ezzel a könyvtári épület tehermentesíttessék. Szellemes megoldása ez a kérdésnek, amelynek bizonyos keretek között való alkalmazását nálunk is megfontolás tárgyává kellene tenni.

A helyszűkével kapcsolatosan érintenem kell könyvtárainknak ajándékozás útján való gyarapodását is. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy egyetemi könyvtárainknak ajándékozás útján való növekedése lényegesen felülmulja a vásárlásból eredő gyarapodását, pedig a tudományos kutatás szempontjából értékesebb az, mit könyvtáraink vesznek, míg az ajándékozás útján beérkezett irodalomnak csupán egy kis töredéke ilyen. Ha megfontoljuk azt, hogy a nemhasznos ajándékok nem csupán helyet foglalnak el s így a meglevő épület használati idejét csökkentik, hanem ezenfelül is könyvtári feldolgozásukkal az amúgy is kis létszámú tisztviselői kar munkáját lefoglalják, akkor minden tekintetben kívánatosnak mutatkozik, hogy megengedtéssék könyvtárainknak az ajándékok szelekciója, vagyis hogy kiválaszthassák az ajándékozott anyagból a szükségeset és hasznosat és csupán azt vegyék állományukba, míg a feleslegeset, az úgynevezett holt anyagot duplumként kezelhessék. Tudományos könyvtárainknak is főtörekvése elsősorban ne állományuk növelése, hanem igénybevételük fokozása legyen. Épp ezért okoz súlyos megfontolást némely egyetemi könyvtárnak az a tapasztalata, hogy orvostudományi állományuk a többi szakokhoz képest lényege-

sen kisebb mértékben vétetik igénybe, vagyis éppen a legdrágábban vett könyveket és folyóiratokat használják legritkábban. Még évekkel ezelőtt a budapesti egyetemi könyvtár folyóiratosztályában vezetett nyilvántartásból megállapítottuk — a folyóiratok egyévi előfizetési árát osztva azok egyévi használati eseteivel —, hogy míg egy-egy orvostudományi folyóirat egyszeri használata 1 pengő költséget okozott a könyvtárnak, addig a többi szakokba tartozó folyóiratok egyszeri igénybevétele 3—4 fillérbe került. Ugyanitt az olvasóterem orvostudományi anyagának használata az egész forgalomnak nem is egész egy tizedét teszi ki. Legfőbb oka ennek az, hogy az orvoskari hallgatóságot éppen a könyvtár nyitvatartási ideje alatt előadások és gyakorlatok foglalják le, továbbá, hogy amennyiben egy-egy szabad órája lenne is, a könyvtárnak az orvoskari intézetektől való távolsága miatt ezt könyvtári olvasásra felhasználni nem tudja. E visszás állapotot megszüntetni csakis úgy lehet, ha az egyetemi könyvtárak orvostudományi anyagának nem tudománytörténeti részét, valamint a kurrens folyóiratokat az orvostudományi intézetek közelében helyeznénk el és ha az ezzel kapcsolatos olvasóterem az esti órákban is nyilvántartatnék. Ettől a gondolattól vezérelve adja át a budapesti egyetemi könyvtár a belső klinikai telepen levő orvoskari könyvtárnak 10 évi letétképpen kurrens orvostudományi folyóiratait.

Fontossága miatt hagytam legutoljára az anyagiak kérdését. Egyetemi könyvtáraink fejlesztésére és gyarapítására az állami átalány és az ettől eltérő jellegű autonómbevételek, úgymint a hallgatóság részéről fizetett beiktatási járulék és könyvtári díj szolgál. Állami átalányuk azonban a költségvetésnek nem önálló tétele, hanem az elméleti és gyakorlati oktatás globális összegében foglaltatik. Ennek felosztása a gazdasági bizottságok joga, melyekben azonban a könyvtár képviselve nincs. Így megtörténhetik — amint erre volt is eset —, hogy ezen összeg szétosztásánál a könyvtár jelentőségének és hivatásának nem megfelelően részesül figyelemben. Kívánatos volna tehát, hogy a gazdasági bizottságokban az egyetemi könyvtár is képviselőhöz jusson, avagy, hogy az állami költségvetésben önálló tételként iktattassanak be az egyetemi könyvtárak. Ez utóbbi esetben felvetődik a kérdés az állami átalány összegszerűsége iránt. Útmutatóul

elsősorban a békebeli költségvetések szolgálhatnak, mely a budapesti egyetemi könyvtárnál 1914—15-ben 45.000, a kolozsvári könyvtárnál 23.000 korona volt. Ez összeg megközelítésére kellene törekednünk, annál is inkább, mert az autonómjövödelmek a hallgatóság létszámának csökkenése következtében állandó visszaesést mutatnak. Kétségtelen, hogy az ideális állapot az volna, ha nem lennénk ráutalva a hallgatóság részéről fizetett díjakra. Megnyugtató lehet egyrészt a külföldi egyetemi könyvtárak hasonló eljárása, amennyiben náluk már a mult század végén a mieinknél jelentősebb könyvtári díjak voltak rendszeresítve, másrészt annak tudata, hogy könyvtáraink a könyvtári díj sokszoros ellenértékét adják vissza a hallgatóságnak azzal, hogy a tanulmányaikhoz és kutatásaikhoz szükséges irodalmat rendelkezésükre bocsátják.

Ezekben voltam bátor röviden összefoglalni az egyetemi könyvtáraknál megoldásra váró feladatokat, mind pedig jelezni azok megoldási módját. Ez utóbbi tekintetben egyik legfőbb törekvésem az volt, hogy a reform — mint erre HÖMAN BALINT vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Öexcellenciája megnyitóbeszédében rámutatott — evolúció legyen, vagyis a meglévőknek természetes továbbépítése. Különösen megszívlelendő szempont ez meglévő nagy gyűjteményeinknek — mint aminők az egyetemi könyvtárak is — reformjánál, mert ezek önmagukban is szerves egészet alkotnak, ahol minden erőszakos beavatkozás az egész szervezet funkciójának fennakadására vezet. Éppen ezért minden reform a könyvtárnál csakis a már meglévőknek módosításában, de nem feladásában állhat.

PASTEINER IVÁN.